

*Л. А. Кльоц,
канд. психол. наук, доцент кафедри психології
КЗ «Житомирський ОІППО» ЖОР*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Проблема розвитку професійної самосвідомості є однією з ключових в психології професійного розвитку особистості та психології праці. Діяльність практичного психолога висуває особливі вимоги до особистості фахівця, покликаною надавати психологічну допомогу людині. Особистість практичного психолога виступає еталоном психологічного здоров'я і комфорту та є основним інструментом, знаряддям праці.

Серед факторів, що впливають на успішність професійної діяльності практичного психолога, індивідуально-психологічні особливості, характер особистої та професійної орієнтації, розвиток професійної самосвідомості є вирішальним. Вона дає змогу внутрішньо сприймати, усвідомлювати і оцінювати труднощі й протиріччя професійної діяльності, самотійно й конструктивно вирішувати їх відповідно до своїх цінностей. І хоч багато вчених працюють у цьому напрямку (Г.С.Абрамова, І.В.Вачков, Л.М.Карамушка, А.Г.Лідерс, І.А.Слободянюк, Г.А.Пальм), на жаль, проблемі розвитку професійної самосвідомості психолога, особливо під час самотійної професійної діяльності, приділяється обмаль уваги.

Аналіз останніх досліджень.

Особливості формування професійної самосвідомості педагогічних працівників досліджуються в роботах В.Д. Брагіної, І.В.Вачкова, Є.А.Клімова, В.М.Козієва, А.К.Маркової, Л.М.Мітіної, В.В.Сагарди, В.А. Семиченко, П.А. Шавір та ін. Предметом спеціальних досліджень вчених стали зміст, структура, детермінанти даного феномену, шляхи діагностики й розширення професійної самосвідомості. Питанням підготовки та

підвищення кваліфікації психологів присвячені роботи В.Г.Панка, В.В. Рибалки, Є.С. Романова, Н.В. Чепелєва, В.В.Олійник та ін..

Встановлено, що до психологічних особливостей розвитку професійної самосвідомості у контексті наукових досліджень у віковій та педагогічній психології віднесено наявність у практичних психологів професійного досвіду, складовими якого є когнітивний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Сутність виявлених особливостей професійної самосвідомості відображена у змісті: знання «Я», як суб'єкта професійної діяльності; уміння здійснювати саморегуляцію міжособового професійного спілкування та уміння раціоналізувати професійні дії поведінки. Розвиток складових професійної самосвідомості забезпечує формування пріоритетних якостей особистості в умовах післядипломної освіти, до яких віднесено відчуття професійного обов'язку, знання можливостей «Я» в його реалізації; усвідомлене ставлення до «Я» та «Інших», як соціальних цінностей.

Мета дослідження – здійснити експериментальне вивчення стану розвитку когнітивного компоненту професійної самосвідомості практичного психолога.

Основний матеріал і результати дослідження.

У результаті теоретичного аналізу виявлено, що основним показником розвитку когнітивного компоненту професійної самосвідомості практичного психолога є знання можливостей у Я-досягненнях. Критерієм виявлення зазначеного показника виступає позитивне самоставлення та адекватна самооцінка.

Дослідження проводилось на базі Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Вибірку склали практичні психологи зі стажем роботи від 5 до 10 років. Загальна кількість досліджуваних становила 180 осіб.

Для вивчення особливостей розвитку когнітивного компоненту професійної самосвідомості практичних психологів використано «Опитувальник самоставлення» за В. Століним, С. Пантілєвим.

Опитувальник дозволив виявити три рівні самоставлення: глобальне самоставлення; диференційоване самоставлення: самоповага, аутосимпатія, самоінтерес, очікування ставлення інших; рівень конкретних дій (готовність до них) по відношенню до свого «Я». Також, використана проєктивна методика «Я-соціально-символічні завдання» (Б. Лонг, Р. Зіллер, Р. Хендерсон). У якій самоставлення практичних психологів виявлялось за двома критеріями: особливості самооцінки та стійкість соціального Я.

Результати дослідження самоставлення практичних психологів виявили високі показники, що визначають ціннісне відношення до власного «Я». Загальні результати за методикою В.Століна, С.Пантілеєва відображені у таблиці 1.1.

Табл. 1.1

Показники самоставлення практичних психологів

Шкали	Серед. знач. у накопичувальних частотах (%)
S - глобальне самоставлення	89,42
I – самоповага	73,85
II – ауто симпатія	75,30
III - очікуване відношення інших	65,49
IV – само інтерес	84,31
1- Самовпевненість	74,87
2 - Відношення інших	67
3 – Самоприйняття	78, 69
4 - Самокерівництво, само послідовність	69,36
5 - Самозвинувачення.	45
6 – Самоінтерес	79,87
7 – Саморозуміння	74,4

Як видно з таблиці середній показник за шкалою глобальне самоставлення складає у накопичувальних частотах 89,42% із 100% можливих. Даний результат визначає загальне позитивне самоставлення практичного психолога, виявляє ціннісне відношення до власного «Я» та характеризує респондентів, як таких, що мають високий рівень самооцінки.

Зміст глобального самоствавлення визначається шкалами: «самоповага», «аутосимпатія», «очікуване відношення інших» та «самоінтерес». Серед перелічених шкал виявленні високі показники самоповаги (73,85%), аутосимпатії (75,30%), самоінтересу (84,31%). Такі результати інтерпретуємо, як внутрішню послідовність, саморозуміння, самовпевненість практичних психологів. Виявляється аспект самоствавлення, який емоційно і змістовно об'єднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя і бути самопослідовним. Поряд з цим, виявлений показник за шкалою «очікуване відношення інших» (65,49%) є відносно низьким у порівнянні із глобальним самоствавленням. На нашу думку, це є відображенням очікувань негативного ставлення до себе з боку інших значимих осіб. Виявленні показники є суперечливими. На рівні припущень це говорить про те, що власне «Я» практичного психолога цікаве йому, він його приймає, позитивно до нього ставиться і при цьому присутня боязнь того, що можливо інші оцінять його негативно. Це може бути показником нестійкості позитивного самоствавлення його диференційованості та вибіркості.

Аналізуючи показники самоствавлення, що відображають рівень конкретних дій (готовність до них) по відношенню до свого «Я» виявлялись за шкалами: «самовпевненість», «відношення інших», «самоприйняття», «самокерівництво», «самозвинувачення», «самоінтерес», «саморозуміння».

Шкала «самовпевненість» визначає ставлення до себе як до самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що поважати себе. Показово, що за цією шкалою виявлені високі значення (74,87%). Отримані дані можна інтерпретувати, як переживання сили власного «Я», виражену незалежність досліджуваних від зовнішніх впливів, розвиток інтернального локусу контролю, зокрема, у сфері досягнень, схильність заперечувати існування особистісних проблем тощо.

Високі показники виявлено за шкалою «самоінтерес» (84,31%), що є показником прагнення до самозмін, намагання наблизитися до ідеального

уявлення про себе. Такий результат вказує на наявність простору для досвіду досягнення успіху у професійній діяльності практичного психолога.

У даному ряді описуваних шкал виявлені також високі показники за шкалою «самоприйняття» (78,69%). Зауважимо, що названа шкала виявляє, передусім, наявність у респондентів почуття симпатії до себе, прийняття себе такими, якими вони є зі своїми проблемами та недоліками, гармонію зі своїми внутрішніми спонуканнями.

За шкалою «саморозуміння» (74,4 %), виявлені високі показники, що відображають відчуття цінності власної особистості.

Значення за шкалою «самокерівництво» (79,67%) інтерпретується, як відображення позитивного переживання власного «Я», як того внутрішнього стержня, що інтегрує і організує особистість, діяльність та спілкування.

Шкала «самозвинувачення» має найнижчі показники (45%), що відображає логічну закономірність у динаміці описуваних характеристик самоствавлення.

Однак, показник шкали «відношення інших», що виявляє уявлення практичного психолога про те, якою мірою його особистість (характер, діяльність) здатна викликати повагу, симпатію, схвалення, розуміння з боку інших, має найнижчі показники серед шкал, які розкривають рівень конкретних дій по відношенню до свого «Я». Цей показник складає 67 % проти глобального самоствавлення, що має показник – 89,42 %. Дана шкала фіксує не стільки реальне ставлення інших до індивіда, а таке, що йому уявляється (прогнозується). Припускаємо, що цей результат вказує і на можливість реального ставлення інших до індивіда. Отримані результати вказують на суперечність в оцінках самоствавлення практичних психологів, це підтверджується показниками виявленими за шкалою «очікуване відношення інших» у диференційованому самоствавленні, яка описувалась вище.

Оскільки позитивне відношення до себе залежить від оцінок інших, може виникати розрив між реальним досвідом індивіда і його потребою в позитивному відношенні до себе. На нашу думку це може призвести до виникнення неузгодженості між «Я» і реальним досвідом, іншими словами,

розвивається психологічна дезадаптація. При цьому дезадаптацію розуміємо, як результат спроб відгородити сформовану Я-концепцію від загрози зіткнення з таким досвідом, який з нею не узгоджується. Це може призвести до селективності і викривлення у сприйманні досвіду у формі невірної її інтерпретації. Так, як потреба у позитивному відношенні до себе розвивається на основі інтерналізації позитивного відношення до себе зі сторони інших. Цю потребу, на нашу думку можна забезпечити шляхом створення відповідних психолого-педагогічних умов, у яких буде створено поле для професійного спілкування. Такими умовами можуть бути спеціально-організовані психологічні тренінги, інтерв'язійні та супевізіійні групи, що передбачаємо реалізувати у формульованому експерименті.

Окрім опису загальних результатів самоствавлення практичних психологів нами вивчено їх диференційованість, що наглядно представлено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні статистики показників структури самоствавлення

Шкали	M	Min	Max	D
S - глобальне самоствавлення	22,00	8,00	30,00	4,38
I - самоповага	10,03	4,00	15,00	2,68
II - аутосимпатія	10,35	1,00	15,00	2,86
III - очікуване відношення інших	10,49	5,00	13,00	1,64
IV - самоінтерес	6,87	2,00	8,00	1,21
1- Самовпевненість	5,85	1,00	8,00	1,45
2 - Відношення інших	6,50	5,00	8,00	0,83
3 - Самоприйняття	6,39	2,00	8,00	1,07
4 - Самокерівництво, самопослідовність	5,46	1,00	8,00	1,38
5 - Самозвинувачення.	4,49	1,00	8,00	1,13
6 - Самоінтерес	4,26	1,00	8,00	1,77
7 - Саморозуміння	5,74	1,00	7,00	1,44

Як видно з таблиці 1.2, найбільш диференційованими виявились показники глобального самоствавлення, максимальний показник – 30,

мінімальний – 8, стандартне відхилення складає 4,38, що визначає групу практичних психологів у яких виявляється негативне інтегральне почуття до власного Я.

Таким чином, отримані результати вивчення самоствавлення практичних психологів, вказують на їх неоднозначність та не виключають сформованість особистісних та професійних деформацій. Виявленні особливості свідчать про значну когнітивну ускладненість образу Я, що визначає необхідність розвитку самопізнання можливостей «Я» у психологів, корекцію самоствавлення та розвиток позитивного самосприйняття.

Для глибшого вивчення самоствавлення практичних психологів та виявлення факторів, що на нього впливають у нашому дослідженні була використана методика проєктивна методика «Я-соціально-символічні завдання» (Б. Лонг, Р. Зіллер, Р. Хендерсон).

Результати проєктивної методики вказують, що у 70% досліджуваних виявлена адекватна самооцінка, у 30% - спостерігається тенденція до завищеної самооцінки.

За показником стійкість соціального Я, 60% обстежуваних виявили неспроможність протистояти соціальному впливу, що може негативно впливає на стійкість сталої, однорідної Я-концепції практичного психолога. Приналежність особи до групи людей, як діагностований аспект Я-концепції у даній методиці, вимірювався за критеріями: ступінь індивідуалізації, соціальна зацікавленість, станідентифікації. Виявлені результати вказують, що 50% практичних психологів переживають схожість з оточуючими, тобто вважають себе людиною групи; а 50% переживають відмінність від інших людей – є індивідуалістами, котрим у певній мірі психологічно важко входити у новий колектив. За показником соціальна зацікавленість, 90% психологів сприймають своє «Я», як частину соціальної дії. Цей факт характеризує високу міру окультуреного захоплення респондентів процесом розгортання взаємостосунків із значимими іншими людьми, а відтак визначає те, що вони сприймають свою особистість частиною групи. Соціальна

ідентифікація респондентів характеризується високими показниками (96%) готовності суб'єктивно злитися у Ми-зібрання. Тобто спостерігається нормальна, адекватна соціальна ідентифікація практичного психолога.

Діагностований аспект Я-концепції «соціальна незалежність» виявлявся через критерії: психологічна дистанція, ступінь егоцентричності. Більше 60% респондентів за показником «психологічна дистанція» виявляє внутрішнє наближення до світу людей, самоприйняття їхніх думок, проблем, переживань, способу життя, а також переважання незалежного «Я». Також це свідчить про високу самооцінку і стійкість власного «Я». У 20% практичних психологів виявлено домінування взаємозалежного «Я». У 20% - спостерігається внутрішнє відсторонення від світу людей і слабку стійкість власного «Я». Високі показники ступеня егоцентричності виявлено у 70% практичних психологів.

За показником «складність Я-концепції» виявлено тенденції у практичних психологів, щодо своєї унікальності та не пересічності.

Висновки

Результати вивчення особливостей розвитку когнітивного компоненту професійної самосвідомості практичного психолога дозволяють говорити про респондентів, які в цілому проявляють ціннісне відношення до власного «Я». Поряд з цим, виявленні результати є неоднозначними та не виключають сформованість особистісних та професійних деформацій. Такі особливості свідчать про значну когнітивну ускладненість образу Я, що вказують на необхідність розвитку самопізнання можливостей «Я» у психологів, корекцію самоствалення та розвиток позитивного самоприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вачков И.В., Гриншпун И.Б., Пряжников Н.С. Введение в профессию психолог. – Москва-Воронеж: изд-во Моск. психолого-социального ин-та. – 2002. – 255 с.
2. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310с.
3. Зотова Н.Н., Родина О.Н. Исследования профессионального становления студентов психологов // Вестник Московского ун-та. Серия 14. Психология 3. – 2003. – С. 69-71.
4. Климов Е. А. Психология профессионала. – М.: – 1996. – 400 с.

5. Орлова И.В. Тренинг профессионального самосознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. – СПб.: Речь, 2006. – 128с.
6. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практичного психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5.; – 1998. – № 5. – С. 4.
7. Психология самосознания. [Текст] /Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 672с.
8. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: МГУ. – 1983. – 284 с.
9. Терлецька Л.Г. Технологія самоаналізу. – К.: Главник, 2005. – 96 с. (Серія: Психологічний інструментарій).
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность. – М., 2002. – 154 с.
11. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л., 1979. – 114 с.
12. Яценко Т.С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 382с.